

EDVARDAS VIDMANTAS

MARTYNO JANKAUS VAIDMUO LEIDŽIANT „AUSRĄ“

„Aušros“ susikūrimas buvo Didžiosios ir Mažosios Lietuvos lietuvių tautinio sąjūdžio rezultatas, žymintis naują inteligentijos veiklos etapą bei apskritai išaugusią lietuvių tautinę savimonę. Lietuvių tautinio atgimimo metu pasirodęs spausdintas lietuviškas žodis ne vienam sutrikdė priespaudoje snūduriuojančią sąmonę ir paskatino tautinei kultūrinei veiklai. „Aušra“ tapo tautinės veiklos ir laisvės siekimo stimulu.

„Aušros“ susikūrimo jubiliejai skatina tyrinėtojus grįžti prie jos ištakų, mėginti per laikmečio tolį dar kartą į jas pažvelgti, išryškinti kai kuriuos istorijos momentus, įvertinti tuo metu buvusias situacijas.

Aptariant „Aušros“ leidimą, tikslinga būtų išryškinti vieną svarbų jos leidimo momentą, kuris nulėmė žurnalo likimą. Tai 1883 metai, kai, leidžiant „Aušros“ 4-ąjį numerį, iš Mažosios Lietuvos pasitraukė Jurgis Mikšas. Praktiškai žurnalo leidimas atsidūrė kritiškoje situacijoje. Tolsnis jo likimas priklausė nuo lietuvių tautinių veikėjų pastangų, jų gebėjimo suieškoti materialinės paramos arba patiems žurnalą finansuoti.

Kaip ši „Aušros“ leidimo situacija atsispindi istoriografijoje?

Nepriklausomos Lietuvos tyrinėtojas K. Sakenis savo knygoje¹ nurodo, kad, pasitraukęs iš Mažosios Lietuvos J. Mikšas „Aušrą“ paliko M. Jankui. Pastarasis, likęs be redaktoriaus ir pinigų, su J. Basanavičiaus žinia „Aušrą“ redaguoti pasikvietė J. Sliūpą. Rašytojas J. Tumas-Vaižgantas pažymi, kad M. Jankus laidavo O. Mauderodei „Aušros“ leidimą turtu ir redaktoriaus darbui pasikvietė J. Sliūpą². Be to, rašytojas, tarsi norėdamas pagrįsti M. Jankaus elgesį, aptarė jo charakterio būdingesnius bruožus bei tautinę nuostatą. Spaudos tyrinėtojas V. Biržiška pabrėžia, kad M. Jankus negalėjo daug prisidėti prie žurnalo rengimo, tačiau „tam tikrais momentais jis buvo ta ašelė, aplink kurią visas leidimas sukosi“³.

Pokario laikotarpio spaudos istorikai aptarė ir „Aušros“ leidimo peripetijas. V. Stonienė įvertino M. Jankaus materialinę paramą, kuri, jos manymu, pastatė „Aušrą“ ant kojų⁴. Spaudos istorikas D. Kaunas bene pirmasis aiškiai pabrėžė, kad 1883 m. susidariusią „Aušros“ leidimo padėtį išgelbėjo M. Jankus⁵. Tuo tarpu istoriko R. Vėbros ir žurnalisto

¹ Sakenis K. „Aušra“ ir jos gadynė. K. 1933. P. 45.

² Tumas J. Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos. Antanas Vienožindys [...]. Martynas Jankus. K., 1925. P. 158.

³ Biržiška V. „Aušra“ 1883—1933 metais // Vasario 16-ji. K., 1933 P. 112.

⁴ Stonienė V. Lietuvių spaudos veikėjas Martynas Jankus // Knygotyra. 1973. Nr. 3(10). P. 146—147.

⁵ Kaunas D. Iš lietuvių knygos istorijos. V., 1986. P. 123.

I. Ledo nuomone, M. Jankaus vaidmuo „Aušros“ istorijoje buvo prieštari gas, nežvelgta jo teigiama indėlio⁶.

Taigi istoriografijoje skirtingai vertinamas M. Jankaus vaidmuo leidžiant pirmąjį lietuvių tautinį žurnalą „Aušra“. Šio straipsnio autoriaus uždavinys — nustatyti M. Jankaus reikšmę „Aušros“ leidimo istorijoje ir atskleisti, kieno pastangomis buvo išspręsta iškilusi problema. Tačiau žurnalo istorijoje išryškėjo ir kitoks M. Jankaus vaidmuo: dėl tam tikrų šio asmens veiklos tendencijų buvo paskatinta „Aušros“ pražūtis. Sis klausimas sudaro atskirą temą, nagrinėjančią žurnalo žlugimo priežastis, ir šiame straipsnyje nebus aptariamas.

Siekiant išsiaiškinti, kas paskatino M. Jankų įsitraukti į tautinį sąjūdį ir išreikšti savitą požiūrį „Aušros“ leidimo metu, būtų tikslinga apžvelgti Mažosios Lietuvos lietuvių tautinę padėtį.

„Aušros“ pasirodymo išvakarėse išsilavinusių lietuvių, kurie aktyviai reikėsi politinėje ir kultūrinėje veikloje, buvo nedaug. Kai kurie mokyti vyrai (F. ir A. Kuršaičiai, K. Jurkšaitis) lietuvių kalbos teisių gynimą siejo su ištikimybe Vokietijos kaizeriui. Lietuvių kalba gotiškomis raidėmis leidžiami laikraščiai dažnai propagavo vokiečių monarchizmo idėjas, Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių skirtingumą ir jie veikiau buvo germanizacijos įrankis. Vyko sąmoningas, vokiečių suplanuotas gyventojų nutautinimas. 1872—1876 metais valdžios išleisti potvarkiai ir įstatymai išstūmė lietuvių kalbą iš mokyklų bei viešojo gyvenimo. Daugelis lietuvių, ypač inteligentų, vengė kultūrinio tautinio darbo, nes lietuviška veikla trukdė išsiveržti iš žemesnio sluoksnio. Vis dėlto tautinis sąjūdis reikėsi ir Mažojoje Lietuvoje. Jis laikėsi ant entuziastų, patriotų pečių. Nenuleisdami rankų jie dirbo kultūrinį darbą, priešinosi germanizacijai. Sąmoningiems tautiečiams, konservatyviai saugojantiems lietuviškumą, priklausė ir Bitėnuose gyvenantys Jankai. M. Jankaus tėvas, sulaukęs garbingo amžiaus, tebesvajoto apie savo krašto laisvę. Jis ne kartą sakydavęs pas juos gyvenusiam J. Sliūpui: „Eime mušti vokiečius laukan iš mūsų žemės!“⁷. Todėl galimas daiktas, kad vokiečių mokytojai nemėgo pradžios mokykloje besimokančio Martyno.

Zingeidus berniukas iš pradžių sėmėsi žinių iš Biblijos, bet, patyręs skepticizmą, jų ieškojo vokiečių knygose, kuriose buvo rašoma apie lietuvius ir senovę⁸. Čia lietuviui buvo žeminami, niekinami, o ir gyvenime vokiečiai jų negerbė. Sios neteisybės skatino jaunuolį priešintis ir įsitraukti į tautinį kultūrinį darbą. Kaip pažymi J. Tumas-Vaižgantas, apylinkėje Jankai buvo susipratusių lietuvių inteligentų oazė, geriau už juos niekas nesugebėdavo nei pakalbėti, nei parašyti⁹.

⁶ Vėbra R., *Ledas I. Profesinės lietuvių žurnalistikos pradžia. „Aušros“ pasirodymo 100-sioms metinėms* // *Zurnalistika-83. V., 1986. K. 12. P. 103.*

⁷ Sliūpas J. *Rinkti iai raštai. V., 1977. P. 147.*

⁸ Tumas J. *Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos. P. 155.*

⁹ Tumas J. *Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos. P. 153.*

M. Jankaus tautinei savimonei bręsti veikiausiai nemaža buvo J. Zauerveino įtaka. Lietuvių spaudoje, pasirašinėdamas Girėno ir kitais slapyvardžiais, J. Zauerveinas propagavo mažųjų tautų lygiateisiškumą, gynė lietuvių tautos interesus. Jo publicistika ir poezija, kupina patriotizmo, žadino lietuvių tautinę savimonę, o eilėraštis „Lietuviais esame gimę“ tapo populiaria lietuvių daina, sprespaudos metais skambėjusia kaip himnas.

Taip pat minėtinas ir A. Vištelio literatūrinis darbas. J. Kraševskio žodžiais, A. Vištelis dulkėse ieškojo praeities, garbės ir didybės¹⁰. Ypač didelį įspūdį lietuviams padarė jo išversta J. Kraševskio poema „Vitolio rauda“, kuri nuo 1881 m. buvo propaguojama „Lietuviškame ceitunge“¹¹. Nutautėję lietuvių šią knygą sutiko priešišškai, net užsipuolė „Lietuviškos ceitungos“ redaktorių už knygos propagavimą, pažymėdami, kad knyga įžiebta senosios dvasios kibirkštėlė¹². Tame pačiame laikraštyje buvo aptartas ir Lietuvių mokslo draugijos steigimas Mažojoje Lietuvoje. Šia draugija siekta pagyventi lietuvių tautinę veiklą¹³. Čia pat kilo ir lietuvių periodinio leidinio steigimo idėja¹⁴.

„Aušros“ pasirodymo išvakarėse M. Jankus jau buvo tautinio sąjūdžio veikėjas. Tai matome iš 1882 m. J. Sliūpo kelionės į Mažąją Lietuvą. Kelionės tikslas — išsiaiškinti galimybes leisti Maskvos lietuvių studentų laikraštį. J. Sliūpas tarp sutiktų šio krašto veikėjų mini ir M. Jankaus pavardę¹⁵. Kad M. Jankus iš tikrųjų buvo aktyvus tautinio sąjūdžio veikėjas, matome iš jo darbų, kuriuose priešinamasi gyventojų germanizavimui. Norėdamas sustabdyti į mokyklas įvestų vokiškų karinių dainų plitimą, 1882 m. M. Jankus savo lėšomis 2 000 egz. tiražu išleido lietuviškų dainų rinkinį gotiškėmis raidėmis „Lietuviškos ir seniausios dainų knygelės“. Be to, M. Jankaus nepatenkino Mažojoje Lietuvoje leidžiami laikraščiai, kuriuose buvo mažai lietuviškumo. Todėl rengėsi pats pradėti leisti lietuvišką tautišką laikraštį, bet, išgirdęs apie „Aušros“ steigimą, nedelsdamas prisidėjo prie šio darbo¹⁶. Kad taip buvo, liudija faktai. Pirma, A. Višteliiui atsisakius būti oficialiu „Aušros“ leidėju, J. Mikšas vyks ta į Bitėnus pas M. Jankų ir nutaria žurnalo pirmajame numeryje kaip leidėją užrašyti J. Basanavičių¹⁷. Ši aplinkybė rodo, kad M. Jankus buvo

¹⁰ Žukas V. A. Vištelio laiški J. Kraševskui // Biblioteknikystės ir bibliografijos klausimai. 1962. T. 2. P. 199.

¹¹ Knyga išėjo 1882 metais.

¹² Žukas V. Min. publikacija. P. 203.

¹³ „Lietuviška ceitunga“, 1882. Nr. Nr. 12, 15, 17, 31—33.

¹⁴ Plačiau žr.: Vidmantas E. Kas sumanė ir kas įsteigė „Aušrą“ // Kultūros barai. 1991. Nr. 3. P. 60—63.

¹⁵ Lietuvos albumas. Berlynas. /1921/. P. 408.

¹⁶ Augštaitis [Sakenis K.] „Aušra“ ir aušrininkai // Vilniaus žinios. 1905.09.11(24). Nr. 221.

¹⁷ Norkus J. „Aušros“ atsiradimo istorija // Varpas. 1933. Nr. 1. P. 49.

„Aušros“ steigimo dalyvis ir asmuo, su kuriuo buvo aptariami svarbūs žurnalo leidybos klausimai. Antra, kitų veikėjų, kurį būtų išdrįsę lo-tyniškomis raidėmis pradėti leisti periodinį leidinį, matyt, nebuvo. Be to, J. Mikšas turėjo lėšų vos keliems žurnalo numeriams išleisti, todėl bendravimas su M. Jankumi buvo perspektyvus. Prireikus jis galėjo paremti „Aušros“ leidimą. Trečia, J. Mikšas, pasitraukęs iš Mažosios Lietuvos, žurnalo leidimo reikalus atidavė į M. Jankaus rankas. Vadinas, šiame krašte nebuvo kito žmogaus, kuris galėtų tęsti žurnalo leidimą. M. Jankui tarsi iš naujo reikėjo organizuoti tą darbą: ieškoti lėšų, redaktoriaus, tvarkyti periodinio leidinio platinimą ir t. t. Reikia turėti omenyje, kad šioje situacijoje M. Jankus galėjo pasielgti ir kitaip, t. y. į šį reikalą nu-moti ranka ir ramiai sau ūkininkauti. Tačiau jis nuėjo tuo keliu, kurį pa-diktavo jo tautinė savimonė. Jausdamas atsakomybę ir pareigą, apie su-sidariusią padėtį M. Jankus informavo J. Basanavičių. Jam nusiuntė su-redaguoti 5-ąjį „Aušros“ numerį ir prenumeratorių adresus rusų kalba, taip pat prašė, kad išverstų juos į vokiečių kalbą. Taip pat informavo ir A. Vištelį. M. Jankus tikėjosi, kad J. Basanavičius finansiškai parems „Aušrą“, nes trūko prenumeratorių lėšų, kad toliau būtų leidžiamas žur-nalas¹⁸. Suprantama, kad M. Jankus nebuvo vienišas karys kovos lauke. Kunigai A. Burba ir S. Gimžauskas paragino M. Jankų toliau leisti „Auš-rą“ ir davė jam 70 rublių¹⁹, kurių užteko penktajam žurnalo numeriui pasirodyti.

Reikia pažymėti, kad M. Jankus ir J. Mikšas, nujausdami „Aušros“ leidimo finansinius sunkumus, taip pat siekdami populiarinti žurnalą, sumanė leisti „Aušros kalendorių“ 1884 metams. Kaip pažymi V. Biržiška, šį darbą atliko M. Jankus. Jis net buvo nuvykęs į Lietuvą pas J. Sliūpą tartis kalendoriaus leidimo klausimu²⁰. Spaudos išlaidas sutarė su J. Mik-šu padengti per pusę. M. Jankus gerai suprato, kad J. Mikšas pinigų ne-turės ir negalės prisidėti. Kadangi pastarasis prižadėjo prižiūrėti spaus-dinimą ir perskaityti korektūrą, tai kalendoriaus leidėjais buvo nurodyti M. Jankus ir J. Mikšas, o pelną susitarė dalytis pusiau²¹. J. Mikšui pasi-traukus, kalendorių teko išleisti vienam M. Jankui. Gautus pinigus pa-naudojo „Aušrai“ leisti²².

M. Jankus negalėjo išsiversti be žurnalo rengėjo, kadangi jam pa-čiam trūko išsilavinimo. Jis ėmėsi iniciatyvos ieškoti „Aušros“ redakto-riaus. Tai rodo J. Basanavičiaus laiškas M. Jankui, kuriame rašoma:

¹⁸ M. Jankaus atsiminimai „Mano prietikiu enciklopedijoje“ // Lietuvos Mokslų Aka-demijos centrinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau: MAB RS). F. 103. B. 7. L. 11.

¹⁹ Ten pat. L. 8.

²⁰ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. K., 1929. D. 3. Skilt. 648—649.

²¹ MAB RS. F. 103. B. 7. L. 8.

²² Kaunas D. Iš lietuvių knygos istorijos. P. 124.

[...] „aš pats „Aušros“ redakciją ant vietos Prūsiose prižiūrėti ir vesti negaliu, nes kiti reikalai mane iš čion neatleidžia“²³. Vadinas, tai buvo atsakymas į M. Jankaus kvietimą. Be to, J. Basanavičius savo laiške nurodo, kad žurnalo „5 N apačioje ant kožno N galo turėsi tu tik savo vardą padėti, kaip darė Mikšas, būtent pasirašyti: „dėl redakcijos atsiliepia M. Jankus“, o jei reikia ir atsakinguoju redaktoriumi“²⁴. O kad būtų daugiau lėšų, jis siūlė padidinti žurnalo kainą. Kadangi nebuvo leidimo perspektyvos, M. Jankus atsisakė J. Basanavičiaus siūlomo tikrojo redaktoriaus pareigų²⁵, o medžiagą siuntė redaguoti J. Basanavičiui. V. Biržiška pažymi, kad J. Basanavičius jautė, kad toks redagavimas (t. y. siunčiant jam „Aušros“ medžiagą) negali ilgai trukti. Jam liko vienintelė išeitis — neturint tinkamo redaktoriaus, sustabdyti „Aušros“ leidimą²⁶. Panašiai rašė ir M. Jankus savo atsimi imuose. Jis nurodė, kad J. Basanavičius nepritarė J. Sliūpui vykti į Bitėnus redaguoti „Aušrą“, motyvuodamas tuo, kad žurnalas yra žlugęs, leidimui nėra pinigų, o remti žurnalo leidimą neturįs galimybių. M. Jankaus žadama materialinė parama J. Sliūpui, anot J. Basanavičiaus, buvo nerimtas dalykas²⁷. Panašiai manė ir A. Vištelis. Trūkstant šiuos žodžius patvirtinančių kitų šaltinių, sunku pasakyti, kiek M. Jankaus pasakymuose yra tiesos. Tačiau, kad kitos išeities nebuvo ir kad M. Jankus savo iniciatyva pradėjo veikti siekdamas išgelbėti „Aušrą“, neginčijamas faktas.

Negavęs iš J. Basanavičiaus teigiamo atsakymo dėl „Aušros“ redagavimo vietoje ir nesulaukęs materialinės paramos, M. Jankus rašo laišką J. Sliūpui, informuodamas apie susidariusią padėtį. Be to, savo laiške jis kviečia J. Sliūpą atvykti redaguoti žurnalą²⁸. Į M. Jankaus laišką J. Sliūpas tuoj sureagoja. 1883 m. spalio 23 d. laiške J. Basanavičiui klausia, kas užims J. Mikšo vietą. J. Sliūpas pareiškia, kad sutinkąs redaguoti „Aušrą“, jei kas nors padėtų jam pragyventi. „O kas yra toks didžturtis,— rašo J. Sliūpas,— kuris norėtų ant naudos lietuvių išmesti kokius 500 talerių kasmet?“²⁹. Nors J. Sliūpas ir netikėjo, kad tokių žmonių esama, tačiau jų atsirado. Tai buvo M. Jankus, kuris sutiko su J. Sliūpu dalytis pastoge ir maistu. Jis pasikvietė J. Sliūpą į Bitėnus, prižadėjo visiškai jį išlaikyti, o vėliau, jei komercija gerai seksis, ketino mokėti algą³⁰.

²³ Basanavičius J. Iš „Aušros“ gyvenimo // Vienybė lietuvninkų. 1903. Nr. 40. P. 476.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Kaunas D. Iš lietuvių knygos istorijos. P. 123.

²⁶ Biržiška V. „Aušra“ 1883—1933 metais // Vasario 16-ji. P. 114.

²⁷ Jankus M. Jonas Sliūpas prie „Aušros“ // MAB RS. F. 103. B. 129. L. 2.

²⁸ M. Jankaus 1883.10.21 d. laiškas J. Sliūpui // Tauta ir žodis. 1928. Kn. 5. 325.

²⁹ Basanavičius J. Iš „Aušros“ gyvenimo // Vienybė lietuvninkų. 1903. Nr. 40. P. 477.

³⁰ MAB RS. F. 103. B. 129. L. 2.

Taigi 1883 m. išėjus 4-ajam „Aušros“ numeriui, tolesnis jos egzistavimas priklausė nuo M. Jankaus. Kitų alternatyvų nebuvo. J. Sliūpui atvykus į Bitėnus redaguoti žurnalą, ir toliau M. Jankus buvo oficialus atsakomasis redaktorius bei tikrasis leidėjas. J. Sliūpo dėka padidėjo „Aušros“ prenumeratorių skaičius, o M. Jankus nemažai pasidarbavo, kad žurnalas paplistų, pramynė kelius pasaulietiniams leidiniams, kuriuos knygnešiai platino nenoriai, nes draudė kunigai.

Antrą kartą M. Jankus gelbsti „Aušrą“, kai vokiečių valdžia įsako J. Sliūpui per trumpą laiką palikti Mažąją Lietuvą. Nuo 1884 m. 9-ojo numerio kartu su J. Mikšu jis tampa ir tikroju „Aušros“ redaktoriumi. J. Sliūpo pasitraukimas iš redaktoriaus pareigų nebuvo naudingas žurnalui ne tik redagavimo prasme, bet ir skaudžiai palietė „Aušros“ finansinę padėtį. Pirmiausia pasikeitė jos turinys, ir todėl sumažėjo skaitytojų. Antra, palydint J. Sliūpą į JAV, reikėjo jį aprengti bei finansuoti kelionę. Lėšos buvo imamos iš „Aušros“ išdo. Dėl to žurnalo leidimo sąlygos pablogėjo. Be to, M. Jankui tokiomis pat sąlygomis teko priglauti Bitėnuose J. Mikšą, kuris pradėjo redaguoti ir tvarkyti „Aušrą“. Tik nuo 1885 m. rugsėjo pabaigos, tai yra nuo 9-ojo numerio, žurnalas perėjo į J. Mikšo rankas³¹. J. Mikšas tapo vienvaldžiu „Aušros“ šeimininku ir redaktoriumi.

Taigi šiuo „Aušros“ leidimo laikotarpiu M. Jankaus vaidmuo akivaizdus. Galima pagrįstai teigti, kad šio žmogaus iniciatyva ir pastangomis buvo išsaugotas „Aušros“ leidimas, sudarytos sąlygos jai rengti ir redaguoti. M. Jankaus teikiama materialinė parama keliems metams pratęsė žurnalo egzistavimą. Taip elgtis skatino tautinė patriotinė nuostata, kurią išugdė lietuviška aplinka, besiplečiantis lietuvių tautinis sąjūdis bei prievartinis gyventojų vokietinimas.

Įteikta 1993 m. gruodžio mėn.

EDVARDAS VIDMANTAS

MARTYNAS JANKUS ROLLE IN DER HERAUSGABE DER ZEITSCHRIFT

„AUSRA“

Zusammenfassung

Die gruendung der Zeitschrift „Aušra“ war ein Resultat der litauische Nationalbewegung in Litauen und Ostpreussen. Sie hat eine neue Taetigkeitsetappe der Intelligenz geleitet. Einen grossen Einfluss fuer das litauischen, nationalen Selbstbewusstsein hatten Poet G. Sauerwein und der Schriftsteller J. Kraschewski. Sie foererten den Litauer die kulturalle Arbeit zu erweiteren. Die Herausgabe der Zeitschrift „Aušra“ hat die litauische nationale taetigkeit und Widersetzlichkeit der Bevoelkerung sassimilation aktiviert.

³¹ Basanavičius J. Iš „Aušros“ gyvenimo // Vienybė lietuvininkų. 1903. Nr. 51. P. 606.

Die Zeitschrift hatten Litauer J. Mikšas und M. Jankus herausgegeben. Wegen unvorhergesehenen Umstaenden musste J. Mikšas das Ostpreussen verlassen. M. Jankus hat den Redaktor, die Finanzierung gefunden und illegale Transportierung der Zeitschrift durch die Grenze organisiert. Bei Ihm in dem Bitėnai Hof wohnte der Redaktor. Beide hatten die Zeitschrift propagiert, die Zahl der Leser vergroessert. Auf diese Weise war die Herausgabe der Zeitschrift „Aušra“ aufbewahrt.

Die einzige litauische Zeitschrift in Litauen und Ausland hat litauische Intelligenz konsolidiert, litauische Nationalbewegung aktiviert, die Beziehungender moderner Gesellschaft (Bourgeois) und die nationale Einigkeit propagiert.

Die Herausgabe der Zeitschrift „Aušra“ hat zu dem Nationalselfbewusstsein und der Nationalbewegung der Litauer bewogen.